

PROSEČNA STAROST: ŠEST I PO GODINA

Deca u ustaškim i koncentracionim logorima

Dragoje Lukić

Ono što su deca doživela u ustaškim logorima predstavlja jedinstven primer ljudskog stradanja. U njima su umorene desetine hiljada dece.

Posle poznate nemačko-ustaške operacije na Kozaru, juna i jula 1942, kojom je komandovao general major Fridrih Štal, a u njegovom štabu značajnu ulogu je imao i mladi poručnik Kurt Valdhajm, opustošeno je čitavo područje u ovom delu zapadne Bosne.

Posebnim smernicama Štalovog štaba regulisan je postupak prema zarobljenom stanovništvu sa Kozare: »Sva lica zatečena u borbi streljati. Sve stanovništvo pohvatati i sprovesti u sabirne centre; muškarce iznad 14 godina odpremiti u koncentracione logore. Pri pokušaju bekstva bez milosti upotrebiti vatreno oružje; mlade žene i devojke, prema zapovedi firera, transportovati na rad u Nemačku; starije žene i decu raseliti ili otpremiti u Jasenovac koji može primiti neograničeni broj zatočenika.«

Narod tada zarobljen na Kozari, Nemci i ustaše saterali su u koncentracione i sabirne logore u Prijedoru, Kostojnici, Cerovljanima kod Dubice, Novskoj, Paklenici, Jasenovcu, Uštici, Mlaki, Jablancu i Staroj Gradiški — ukupno 68.600. Među njima se nalazilo 23.858 dece.

Bila je to trećina celokupnog stanovništva koje je živelo na području Kozare.

Natporučnik Šmit Zabierov, stalni nemački predstavnik u logoru Stara Gradiška, angažovan je na preuzimanju radne snage za Rajh, u svom izveštaju od 12. juna 1942. između ostalog, navodi: »Zatočenici koji se tamo nalaze registruju se od pravoslavaca i uprava nije mogla da pruži nikakve podatke o njihovom broju, ali se ceni na više hiljada, pretežno žena i dece. Do sada je prebačeno u Nemačku na rad u poljoprivredi 2.500 osoba. Kako se mogu uputiti obitelji sa starijom decom, ona najmanja su prepuštena brizi hrvatske države. Nužna posledica toga je, znači, odvajanje. U jednom dvorištu video sam više stotina dece, već odvojenu od njihovih majki, kako čekaju na svoju dalju sudbinu. Sanitarnih uređaja nema, deca leže na dvorištu pod vedrim nebom i vapiju za vodom i hranom.«

Donosimo nekoliko svedočenja o goniji dece u ustaškim logorima.

Žig ustaških logornika: masakrirano detešce

Vladimir Mijatović, dete logoraš: »Imao sam 12 godina kada sam iz Dubice sa majkom i sedmogodišnjom sestrom doteran u Staru Gradišku. U 'Kuli smrti' gde smo smešteni, čitav prostor je bio ispunjen do poslednjeg mesta ženama i decom. Ubrzo zatim ustaše su tražile od svih onih koji imaju decu da ih predaju. Tada je nastala teška i mučna situacija koja se ne da opisati. Decu su silom odvajali od metara. Kada su nas poterali iza zidova, čuli smo samo jauke u zapomagajama. Od tada nismo videli našu majku. Oterali su nas u dečji logor u Sisku, odakle smo imali sreću da izvučemo žive glave.«

Mara Vejnović—Smiljanić, zatočenica u logoru Stara Gradiška, juna 1942.: »Užasni krici ljudskog bola, jada, nemoći i izbezumljenosti čuli su se u logorskom prostoru kada su ustaše otimali majkama malu decu. Obično bi grupe ustaša, s bajonetima na puškama, saterali majke sa decom u krug. Prvo su tražili da se odvoje majke i deca dobrovoljno, a kada to nisu mogli postići, silom su ih razdvajali. Deca i majke su se čvrsto zbijali jedni uz druge i zapomagali. Pojedine majke skakale su na gole bajonete i padale pred njima. Potom su decu ubacivali u veliku logorsku zgradu. U pojedine sobe saterivali su i po stotinu dece koja su u taj prostor

mogla da stanu jedino u uspravnom položaju.«

Jelka Cihaber iz Zemuna, zatočenica ženskog logora u Staroj Gradiški, zapisala je: »Najveći broj dece sa Kozare odvojen je od roditelja i smešten u posebne odaje logorske ekonomije. U neopisivo teškim uslovima deca su brzo fizički smalaksavala i postojala plen svakojakih zaraznih bolesti. Pored toga ustaše su masovno likvidirale ovu decu tako što su u nešto obilniju hranu dodavale izvesne količine masne sode.«

Marijana Amulić, takođe zatočenica ženskog logora u Staroj Gradiški svedočila je o ovom zločinu: »Toga dana u logor su došli Maks Luburić, Ljubo Miloš, Ivica Matković sa grupom nama nepoznatih ustaša. Razlog te posete bio je oduzimanje dece od roditelja. Užasavajuća vriska maiki i plač dece. Slika je bila stravična, porazna. Veća deca su bežala, pokušavala da se sakriju. Nastalo je zversko batinjanje, kundačenje. Žene su bile izbezumljene, tukle su se sa tašama za svoju decu. Sve je bilo uzalud. Deca su ležala bespomoćno, bez snage za plač. Umirala su polako i tiho. O njima se brižno dvadesetak logorašica, bespomoćnih kao i deca što su bila. Kada nam je naredeno da smestimo decu u prve prostorije jedne prizemne zgrade u krugu logora, Ante Vrban, iz zapovedništva logora, zalepio je prozore papirom i s maskom na licu ubacio u prostorije sa decom cijankalij. Potom je zalepio i ulazna vrata. U logoru je posle toga jezivog umorstva zavladała užasna tišina.«

Posle toga, nedaleko od logora, grobari su iskopali 11 velikih raka u koje je pokopano nekoliko stotina ugušene dece.

I Marija Čizmak bila je očevidac stradanja dece u logoru Stara Gradiška: »Noću su došli koljači, Karamarko i Orešković. Karamarko je obilazio decu sa dugim koljačkim nožem i klaio ih tako da je svakom zario oštricu duboko u grlu. Dete nabodeno na nož odbacivao bi koliko je dalje mogao i tako se oslobađao od svoje žrtve. Manju decu Orešković je davio rukama ili ih je hvatao za noge i udarao više puta o grede tavana. Gazila su preko živih i preko mrtvih. Pucale su dečje kosti. Najstrašnije je bilo to što su decu klali, davili i ubijali pred očima onih koji su čekali da i sami dođu na red.«

Identična sudbina pratila je decu razbacanu po ostalim sabirnim cen-

trima jasenovačkog gubilišta. Krajem juna i početkom jula 1942. raspored dece u ovim logorima bio je sledeći: Novska 700; Uštica 4.000; Mlaka i Jablanac 5.680; Cerovljani 5.000; i Prijedor 2.450.

Više svedoka ostavilo je potresne zapise o besprimjernom stradanju 17.830 mališana.

U obilasku nekih sabirnih logora 25. jula 1942. u pratnji dr Oskara Turina, opunomoćnog ministra u NDH i članova Štalovog štaba na Kozari, nalazio se i Mihajlo Komunicki iz Ministarstva udružbe. Evo kako on opisuje ovu inspekciju:

»Prvi logor koji smo obišli nalazio se u Novskoj kraj Jasenovca. Na zapuštenom prostoru stare ciglane teško smo mogli da raspoznamo ljude, žene i decu od ilovače na kojoj su ležali. Žene sa decom, u očajnom stanju, svojim pogledima tražile su milost. U ovoj ciglani čamilo je, na smrt

Deca više nisu imala snage ni za plač. U Jablinac i Mlanku nismo ni stigli, a znali smo da je tamo mnogo više zatočenika u još gorim uslovima od ovih koje smo videli. Naš obilazak nije imao nikakve svrhe. Tim mučenika niko nije pomogao. Doktor Oskar Turina se samo fotografisao i cinično smejaao.»

Vrhunac dečje kataklizme dostignut je kada je Pavelić 12. jula 1942. osnovao tri posebna logora za »odgoj i prevaspitanje« srpske dece i to u Gornjoj Rijeci kod Križevaca, Sisku i Jastrebarskom. Bili su to jedini logori za zatočenike u pelenama u Evropi, a možda i u svetu.

O planskom uništavanju kozaračke dece svedoči i zabeleška nemačkog poslanika u Zagrebu Zigfrida Kašea, koji 12. jula 1942. piše: »Poljovnik mi je saopštio da će u jednom svojevremeno od italijana posednutom logoru, sa izgrađenim baraka-

krst i razmestio ih po zagrebačkim bolnicama i prihvatilištima. I oni su svi do jednoga umrli. Ostala deca su prebačena u logor Jastrebarsko.

»Prihvatilište za decu izbeglica«, u stvari, najveći dečji logor, nalazilo se u Sisku i bilo je pod pokroviteljstvom »ženske loze« ustaškog pokreta. Kroz Sisak je prošlo 6.693 dece, od kojih je, za tri meseca, ubijeno ili usled teških uslova života umrlo 1.600 dečaka i devojčica.

O strahotama u ovom logoru sačuvani su mnogobrojni autentični dokazi, od kojih navodimo samo jedno svedočanstvo:

Dr Velimir Deželić, funkcioner Crvenog krsta Hrvatske je 3. septembra 1945. godine opisao stradanje mališana u ustaškom logoru u Sisku:

»Najzloglasniji je dečji logor u Sisku. Silom odvojenu decu od roditelja ustaše su zatvarale u prostorije zaražene pegavcem. Sem toga, Antun

Vežući ih u džakove, masakrirane mališane iz jasenovačkog logora logornici su otiskivali niz Savu, sa ispisanim porukama Beogradu... Šta su imali pisati, kad je izgled malih leševa govorio nedvosmislenije od pisanih poruka...

osuđenih 2.800 osoba. Više od 700 bila su deca. Pod udarom nevremena, mučena gladu i u prljavštini mala deca su ovde umirala u grupama. U drugom logoru koji smo obišli, Uštica kraj Jasenovca, stanje je bilo još teže. Svoju gorku sudbinu, nadomak Gradišne ovde je čekalo 8.000 žena i dece. Obišli smo i logor u Prijedor koji je tada pripadao jasenovačkoj upravi. I ovde, na ciglani, ležalo je oko 4.000 zatočenika među kojima je bilo više od 2.500 dece. Ona su bila u očajnom stanju. Oči su im bile suhe i ispijene.

ma, u Jastrebarskom, smestiti decu izbeglica sa Kozare, prethodno sanirati, a zatim pripremiti plansko odganjanje.»

U Gornjoj Rijeci kod Križevaca bio je jedan od prvih logora za decu, pod upravom ustaške Nadzorne službe, kroz koji je prošlo 400 mališana sa Kozare. Već tokom jula 1942. tifus je pokosio 200 dece i ona su pokopana iza zidina staroga dvorca. Njihova imena nisu poznata. Polovinom avgusta 1942. oko 50 najteže obolelih dečaka preuzeo je Crveni

Najžer, lečnik i jedno vreme upravnik logora, pravoslavnu decu je masovno likvidirao zatrovanim injekcijama. Znali smo da je pomor dece katastrofalan, ali sve naše intervencije bile su uzaludne.»

Kroz logor u Jastrebarskom od 12. jula do kraja oktobra 1942. prošlo je 3.336 mališana doprmljenih u grupama, 12, 13, 14. i 31. jula, zatim 5. i 15. avgusta 1942. iz Stare Gradiške, Jablanca, Mlake i Gornje Rijeke.

Deca su transportovana u Jastrebarsko u očajnom stanju — seća se

Kamilo Bresler. Ličila su na kosture, naročito ona koja su dolazila iz logora u Staroj Gradiški. Mnoga su imala otekline od gladi. Lica mršava, boje cementa, na kojima su se isticale samo krupne, utonule oči. Mnogima su ispadali zubi, a većina ih je болоvala od više zaraznih bolesti istovremeno. Bilo je dece koja su pri najmanjem naporu umirala.

Prema spisku i logorskoj kartoteci u Jastrebarskom je umrlo 458 mališana. Međutim, po evidenciji Franje Ilovare, čuvara mesnog groblja u Jastrebarskom koji je sahranjivao decu i o tome vodio »Dnevnik ukopa«, u ovom logoru je umrlo 763 dečaka i devojčica.

Nad dečjim glavama, u logorskom paklu, odvijala se još jedna drama.

Saznavši za strahovitu sudbinu hiljada mališana u logorima, zagrebački patrioti, ljudi koji se nisu mirili sa ustaškim pokretom i rodoljubi iz kruga uglednih građana, organizovali su u leto 1942. jednu od najhumanijih akcija. Zahvaljujući požrtvovanju više od stotinu učesnika ovoga pokreta, zdravstvenog osoblja, dobrovoljnih sestara Crvenog krsta i više stotina porodica iz Zagreba i okoline, učinjeno je sve da se zaustavi pomor dece. Ovi plemeniti ljudi uspeali su da iz ustaških logora — Stara Gradiška, Jablanac, Mlaka, Uštica i prijedor — izvuku 12.623 dece. Iz jasenovca oni nisu mogli da spasu nijedno jedino dete. Jasenovačko stratište, koje se od Krapja do Stare Gradiške prostire

da sam sa Dianom Budisavljević, Janom Koh i 15 sestara Crvenog križa stigla u logor, ustaše su imale banket u čast nemačkog generala Štala. Sve do večeri s nama niko nije kontaktirao. Stradan ujutru počeli smo da preuzimamo decu koja su bila sa Kozare. Više nemačkih oficira iz uprave logora vršili su »vizitaciju« žena za rad u Nemačkoj. Odvojenu decu od tih žena predavali su nama. Potom nas je lečnik — logoraš dr Buki Konorti poveo prema tzv. »dečjoj bolnici«. Usput nam je tiho govorio: »Sve ću ja vama pokazati, sve. I bolnicu i tavan i podrum i Kulu, a vi sve što vidite prenesite javnosti. Svaki čovek treba ovo da sazna.« U bolnici kada je neka od nas otvorila jedna vrata od »tavana«, deca su počela da ispadaju i klize niz stepenište. Bili su to sve sami kosturi mrtve dece. Videvši u istom prostoru i živu decu, u neopisivo očajnom stanju, postalo nam je jasno da se njima više ne može pomoći, ali smo i njih pokupili u transport da ljudi vide šta ustaše rade od dece. Tada smo u Zagreb prebacili oko 1000 teško bolesne dece. Kada smo, posle pet dana, ponovo došli u Gradišku, dr Konortija više nije bilo. Ubili su ga ustaše. I tada smo izvukli oko 700 bolesne dece. U dva puta smo iz Jablanca i Mlake transportovali više od 3.000 dece sa Kozare. Kada je Luburić zabranio svako dalje prikupljanje dece sa ovog prostora, samo u

vale izmučene telesa ispijajući i poslednju kap njihovog života.«

Prva pomoć pružena je deci u Raskušnoj stanici na zagrebačkom kolodvoru a onda su ona razmeštena u nekoliko prihvatilišta i zagrebačkih bolnica, najviše u gradsku kliniku za zarazne bolesti.

Dr Kamilo Bresler dočekao je prvi transport iz Stare Gradiške i o tome zapisao: »Živo se sećam prvog transporta. Na odškrinutim vratima marvenih vagona samo bleđa lica sestara Crvenog križa. Nije bilo dečjeg žamora. Kada smo poskidali iz vagona decu koja su mogla hodati, odmah su čučnula radi nužde. Imala su općeniti proliv. Jedva utvrđujemo koje je koje dete, te im stavljamo kartice ispod vrata. Neka deca su te kartice odmah pojela. U jednom vagonu — dojenčad. Sve jedno do drugog. Nabrojali smo ih 250 ispod jedne godine kojima nismo znali imena. Nakon pregleda ustanovili smo da je 400 dece teško bolesno. Iz vagona smo izvukli 40 mrtve dece, dok su prenošena umrlo ih je 17, a za vreme raskušivanja još 37.«

I Jana Koh, aktivista Crvenog krsta, seća se transporta sa 1.080 dece koji je 17. avgusta 1942. stigao na zagrebačku stanicu:

»Još jednom to sve ne bih mogla preživeti. Njihovo spasavanje najdublje se urezalo u moje pamćenje. U tom transportu bilo je daleko više dojenčadi od one malo odraslije dece koja su padala u nesvest od žeđi. Žene s pelenama i benkicama izvlačili su ih iz vagona i trpale u korpe kao duleke onu najmanju decu. Kasno noću, otkrili smo u poslednjem vagonu još 260 dojenčadi.«

Na apel organizatora ove humane akcije više stotina porodica iz Zagreba i okoline usvojilo je 938 mališana sa Kozare bez ikakvih podataka o njihovom identitetu.

Kroz najveće prihvatilište na Ilici u Zagrebu, prošlo je 5.612 mališana. Sva su ona болоvala od 38 zaraznih bolesti. Za kratko vreme umrlo ih je 338. Izrazito visoka smrtnost dojenčadi bila je u prihvatilištu Josipovac. Od 800 dece, koliko ih je prošlo kroz ovo prihvatilište, za 4+5 dana umrlo ih je 353, dok je isto tako, u kratkom vremenskom periodu, u zagrebačkim bolnicama najviše u gradskoj bolnici za zarazne bolesti, umrlo 171 dete. Sva su ova deca sa Kozare, njih 862, pokopana na parceli 142 zagrebačkog groblja na Mirogoju.

Polu stoleća posle stravičnog masakra kozaračke dece, posle zločina koji su nad njima izvršile Paveličeve ustaše, definitivno je dešifrovan spisak smrti 11.194 mališana.

Za četiri ratne godine uništen je čitav jedan naraštaj područja Kozare. Na najsvirepiji način ustaški zlikovci su umorili 6.302 dečaka i 4.874 devojčice. Za njih 18 nije bilo moguće utvrditi ime i pol. Umrli su pre krštenja.

Prosečna starost 11.194 ubijenih dečaka i devojčica bila je 6,5 godina.

S jasenovačkog stratišta, ili iz okoline...

na površini od 210 kvadratnih kilometara progutalo je više od 10.340 dečaka i devojčica čija su imena do sada utvrđena.

Inicijatori i nainstaknutiji organizatori ove humane akcije bili su Diana Budisavljević, Kamilo Bresler, Jana Koh, Dragica Hobozin—Majka i drugi. Oni su ostavili svoja sećanja, dnevnike i zapise. Evo nekih od njih:

Dragica Habazin — Majka ovako je doživela svoj prvi dolazak u Staru Gradišku 9. jula 1942. »Ka-

Staroj Gradiški ostalo ih je više od 10.000.«

I Jana Koh je isti događaj opisala ovim rečima: »Soba pet puta pet metara, a u njoj gusto, jedno do drugog, jedno na drugom, leže dečja telesa. Dečja telesa! Mali, nepomični kosturi na kojima su jedino još živele velike svetle oči. Leže deca i umiru na trulim daskama, prekrivena u visini gležnja izmetima. Po njima plaze tišuće muha koje su u rojevima prekri-